

УДК 303.8:341.385(477)“1939/1945”+069.12

© Тарас ГОРОДНЯК

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГОЛОКОСТУ В ПРОСВІТНИЦЬКІЙ РОБОТІ МУЗЕЮ

У статті висвітлено просвітницьку роботу з інтерпретації теми Голокосту в освітніх проєктах та екскурсійній діяльності Національного музею історії України у Другій світовій війні. Проаналізовано акцентні моменти репрезентації теми та охарактеризовано ключові ціннісні меседжі, які музей ретранслює у своїй просвітницькій роботі з темою Голокосту.

Ключові слова: Голокост, просвітницька робота, освітні проєкти, музей, політика пам'яті, геноцид, Друга світова війна, права людини, екскурсійна робота, наратив.

Голокост називають найбільш задокументованим злочином проти людяності. Понад 6 млн євреїв Європи були вбиті нацистами та їхніми помічниками в роки Другої світової війни. Із них більш ніж 1 млн проживали на території України. Київське урочище Бабин Яр стало символом наймасовіших розстрілів єврейського населення на території всієї Східної Європи. Але після того як нацистська Німеччина була переможена, ворота таборів смерті розбиті, а могили жертв нацизму на теренах СРСР розкопані й обліковані, довгі десятиліття замість слова «євреї» у списках знищених писали «мирні громадяни». Така підміна понять перетворювала злочин геноциду, скоєний проти єврейського народу, на криваві акти помсти радянським громадянам. Так зображали, до прикладу, масові розстріли в Бабиному Яру на сторінках радянської наукової та художньої літератури, так про це розповідали на урочистостях та в музеях.

Після того як Радянський Союз припинив своє існування, науковці та музейні співробітники отримали можливість нової інтерпретації цих явищ. Саме в період державної незалежності України вдалося зібрати велику кількість музейних предметів, присвячених темі Голокосту, частина з яких стали музейними експонатами. Відповідних змін зазнав і музейний наратив, у якому радянський моноліт знищених «мирних громадян» зрештою розбився на «євреїв»,

«ромів», «радянських підпільників та партизанів», «українських націоналістів». Так виникла необхідність інтерпретації Голокосту в просвітницьких проєктах музею. Основою просвітницької роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні є екскурсійна діяльність та система просвітницьких заходів і проєктів.

Саме екскурсії експозиційними площами музею є основним способом донесення певних сенсів до відвідувача. Музейна розповідь про експонати, пов'язані з темою Голокосту, є частиною нарративу, присвяченого злочинам нацизму на теренах України. Водночас музейний нарратив нині чітко розділяє мотиви знищення нацистами тих чи інших груп населення України й акцентує увагу на ліквідації євреїв саме як на злочині геноциду.

Проте музейна розповідь про Голокост на сучасному етапі існування Національного музею історії України у Другій світовій війні не є статичною, застиглою в часі. Вона еволюціонує разом із його експозицією. У вересні 2019 р. було відкрито виставковий проєкт «Україна. Незакінчена війна...», який способом презентації переважно нових музейних предметів розповідає драму України в роки Другої світової війни. Зрозуміло, що своє особливе місце в цьому проєкті посідає і тема Голокосту. Під час розповіді екскурсовод звертає увагу відвідувача не лише на процес нищення мільйонів людських життів, а й на той єврейський світ, який існував в Україні до Другої світової війни й був знищений у її роки. Незмінним акцентом музейної розповіді є Голокост як злочин геноциду. У цьому контексті слід згадати і про його інтерпретацію як події, що оголила весь спектр поведінкових моделей місцевого населення в умовах екстремі. Музейна розповідь торкається тут і теми колаборації, і теми Праведників народів світу.

Крім того, музейна розповідь про події Голокосту на теренах України має на меті порівняти механізми масового знищення євреїв у Західній, Центральній та Східній Європі. Саме в такий спосіб реципієнти музейного нарративу мають змогу через репрезентацію екскурсоводом унікальних артефактів усвідомити значення виразу «Голокост від куль». Специфіка втілення Голокосту на теренах України, нацистська расова теорія та її трактування єврейського й неєврейського населення України також посідають помітне місце в процесі інтерпретації подій Голокосту в просвітницькій роботі музею.

Із початком карантину, спричиненого пандемією COVID-19, фахівці музею розробили онлайн-варіант екскурсії його залами. Цей проєкт, ґрунтуючись на джерельній базі низки відібраних для оповіді експонатів, поєднує загальноісторичне тло Другої світової війни на теренах України та окремі біографи її дійових осіб. Зрозуміло, що експонати, які розповідають про вчинений нацистами геноцид єврейського населення, також інкорпоровані в загальну картину онлайн-репрезентації музею, адже сама тема Голокосту є невід'ємною частиною історії України у Другій світовій війні. Серед відібраних експонатів з'явилися речі євреїв, розстріляних у Бабиному Яру, костодробарка, яку використовували для знищення останків убитих в'язнів Янівського концтабору в м. Львів, речі малолітніх

жертв таборів смерті Майданек та Аушвіц. Знайшлося в онлайн-екскурсії місце і для медалі Праведника народів світу, що належала Анні Ялинській та її сину Василеві, які під час окупації врятували життя невідомій єврейській жінці.

Саме темі українців – Праведників народів світу присвячений масштабний музейний проєкт «Портрети.UA». До втілення цього задуму, що стосується порятунку переслідуваних як однієї з моделей поведінки місцевого неєврейського населення під час Голокосту, було залучено велику кількість освітніх, науково-дослідних та музейних закладів і організацій. Через сучасні медіаплатформи (сайт, сторінка проєкту у Facebook, канал на відеогостингу YouTube) «Портрети.UA» розповідають особисті історії рятівників та врятованих. До пошуку інформації про порятунок, запису інтерв'ю з Праведниками народів світу, підготовки історій порятунку для сайту проєкту залучаються як науковці, музейні співробітники, так і учні та студенти українських навчальних закладів. У процесі роботи з персональними історіями Праведників народів світу учасники мають змогу детальніше ознайомитися з реаліями нацистської окупації та Голокосту в Україні. Створюючи медіаконтент і поширюючи його в Інтернеті, вони розширюють коло потенційних учасників проєкту. Кожна історія порятунку – не лише про переховування євреїв від знищення, а і про довоєнні міжетнічні відносини в певному регіоні. До того ж повноцінна розповідь про рятівників та врятованих неможлива без детального опису історичного ландшафту, в якому відбувалися події. Специфіка втілення Голокосту, особливості окупаційних режимів, активність руху Опору в тій чи іншій місцевості, довоєнне життя українських, єврейських та інших національних громад у регіоні – всі ці моменти присутні в історіях порятунку. Варто зазначити, що проєкт, задуманий саме з метою просвітницької роботи й поширення інформації про українців – Праведників народів світу, зробив свій внесок і в експозиційну роботу музею. Під час втілення проєкту фахівці сформували цілий комплекс музейних предметів, присвячених цій темі. Зрештою вони лягли в основу виставки «Праведний шлях: українці-рятівники».

Карантин, пов'язаний із пандемією COVID-19, вніс свої корективи і в роботу проєкту «Портрети.UA». У вересні 2020 р. було проведено онлайн-марафон «Урятувати світ», присвячений 79-м роковинам від початку масових розстрілів у Бабиному Яру. У першій частині заходу науковці музею розповіли про особливості репрезентації цієї трагедії в експозитарному просторі та її інтерпретації через музейний наратив. Друга частина онлайн-марафону була присвячена саме проєкту «Українці-рятівники». До дискусії залучили представників провідних вітчизняних науково-дослідних та освітніх інституцій. Основою онлайн-марафону стали 26 відеоісторій про Праведників народів світу з різних куточків України. Під час дискусії, яка транслювалась на Facebook-сторінках Національного музею історії України у Другій світовій війні та партнерів, про тему Голокосту та Праведників народів світу розповідали музейники, дослідники й нащадки безпосередніх учасників тих подій. Загалом трансляції в межах марафону зібрали понад 3,5 тис. переглядів. Основними темами розмови стали особливості втілення

Голокосту в різних регіонах України, специфіка окупаційного режиму та реалії порятунку переслідуваних. У дискусії взяли участь музейники та дослідники історії з м. Харків, Дніпро, Львів, Маріуполь, Луганськ, Херсон та Лубни.

Ще однією віхою просвітницької роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні стала «Платформа історика» – дискусійний майданчик, де студенти історичних факультетів, дослідники та відвідувачі музею спілкуються й ставлять запитання іменитим українським історикам, які на високопрофесійному рівні працюють із тими чи іншими аспектами доби. Серед запрошених гостей були й фахівці, які розповідали про нацистський окупаційний режим та злочини, скоєні ним в Україні, зокрема й Голокост. Про масове винищення євреїв на українських теренах розповідав у стінах музею директор Українського інституту вивчення Голокосту Ігор Щупак. Під час таких дискусій широко обговорюється не лише механізм масового знищення євреїв, а й комеморативні практики, які (не) існували впродовж того чи іншого періоду.

Варто зазначити, що у просвітницькій роботі загалом та екскурсійній діяльності як її складнику фахівці музею особливу увагу приділяють тимчасовим виставковим проектам, пов'язаним із темою Голокосту. Вони можуть бути організовані власне Національним музеєм історії України у Другій світовій війні або в партнерстві з вітчизняними та закордонними інституціями. Серед таких проектів, утілених останніми роками, окремо можна відзначити виставку «Праведний шлях: українці-рятівники», «Зневажений геноцид» – про масове знищення ромів на теренах України в часи нацистської окупації. Найсвіжішим прикладом є спільний виставковий проект, здійснений за допомогою фонду «Меморіал загиблим євреям Європи» у співпраці з Українським центром вивчення історії Голокосту за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини під назвою «“Захистимо пам'ять”. Масові поховання часів Голокосту в Україні». Такі проекти – чудова нагода інтерпретувати нацистські злочини проти євреїв України не лише як фізичне знищення представників одного народу, а і як спробу знищення пам'яті про ці злочини. Крім того, виставки, які торкаються таких тем, як політика пам'яті, пам'яттеві моделі, комеморативні практики та їхня еволюція, яскраво демонструють динаміку процесів пам'ятання і вшановування жертв Голокосту. На теренах України, де після масового знищення єврейського населення в умовах нацистської окупації радянська влада десятки років провадила політику державного антисемітизму й конструювала власний агресивний гранд-нарратив про Другу світову війну, ці репрезентації мають особливу вагу.

Крім класичних прикладів музейної просвітницької роботи, таких як екскурсії, освітні проекти й дискусійні платформи, тема Голокосту стала частиною нових форматів роботи з відвідувачами музею, серед яких слід окремо розповісти про виховний тренінг «Тримай мене міцно за руку». У його основі лежить ідея Голокосту як екстремі, в умовах якої людина має зробити складний вибір: допомогти ближньому чи врятуватися самій. Тренінг проходить у вигляді командної гри, основним завданням якої є групове подолання ігрової дистанції з обмеженою кількістю ігрових ресурсів, які до того ж постійно зменшуються.

Це змушує учасників усвідомлено докладати значних зусиль, щоб подолати дистанцію в повному складі, при цьому доводиться боротися зі спокусою покинути учасника, який утратив свої ігрові ресурси й постійно потребує командної допомоги, що сповільнює колектив на шляху до мети. Ігровий формат, у якому відбувається виховний тренінг, чітко демонструє, наскільки важко робити вибір на користь загнаного, переслідуваного члена будь-якої спільноти. Водночас цей тренінг дає змогу чітко усвідомити, що в таких ситуаціях «перемога» можлива лише тоді, коли на шляху до неї учасники не втрачають людяності, співчуття й уміння допомагати ближньому. Тип ігрової механіки, закладений в основу виховного тренінгу «Тримай мене міцно за руку», максимально сприяє усвідомленню важкості правильного вибору (допомога ближньому в складній ситуації), адже в грі це завжди складніше, ніж «урятуватись» самому. Водночас тренінг чудово демонструє силу колективної допомоги «найслабкішому» з учасників, адже найлегший спосіб урятувати члена своєї команди – це діяти разом.

Такі тренінги супроводжуються коментарями модератора, який, крім організації ігрового процесу, описує історичний контекст, що ліг в основу заняття. Вибір, який робило неєврейське населення України та й решти територій окупованої нацистами Європи, за своєю суттю був навдивовижу схожий із тим, який мають учасники тренінгу: «Збільшити власні шанси на фізичне виживання, заклавшись від чужої трагедії, чи ризикнути власним добробутом (чи навіть життям) заради переслідуваних членів спільноти».

Окремо варто згадати і про інтерпретацію Голокосту як крайнього прояву ксенофобії, расизму й нетерпимості загалом. Саме ця ідея лягла в основу музейного уроку толерантності «Акварелі. Палітра людських страждань». Учасники заняття (переважно учні) мають змогу провести своєрідне «історичне розслідування» злочинів, скоєних нацистами на теренах окупованої Європи. Крім того, учасники намагаються розгадати таємницю акварельних робіт Діни Готлібової-Бєбіт, які та створила під час свого ув'язнення в Аушвіці. Такі заняття не лише розширюють інформаційну базу знань учнів про Голокост, а й стають нагодою порефлексувати на прикладах вибраних біограм стосовно толерантності, сприяють подоланню ксенофобії, расизму та різних форм дискримінації.

Порушується під час заняття і проблема персональних морально-психологічних травм, отриманих унаслідок утіленого нацистами геноциду. На прикладі післявоєнної життєвої історії Діни Готлібової-Бєбіт учасники можуть осмислити складнощі та способи подолання травматичного досвіду.

Окремо варто згадати і про місце Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, який в Україні та світі відзначають 27 січня. До цієї дати музейні фахівці традиційно розробляють систему заходів, які мають укотре нагадати відвідувачам про цю трагічну сторінку в історії країни та людства. Цього дня учасники мають змогу не лише долучитися до перелічених тренінгів, уроків чи дискусійних майданчиків, а й ознайомитися з новими музейними напрацюваннями на тему Голокосту. Тоді ж таки музей традиційно відвідують реальні учасники подій: в'язні таборів та гетто, свідки масового знищення євреїв, Праведники народів

світу. Завдяки такому підходу гості музею мають змогу відвідати відразу кілька заходів упродовж дня або обрати найзручніший для себе формат. Профільні навчальні заклади та інші освітні й культурні інституції отримують від музею запрошення на відвідини певних уроків чи тренінгів. Музейний колектив традиційно анонсує також свої заходи на різних медійних майданчиках та в соціальних мережах.

Загалом інтерпретація Голокосту в просвітницьких практиках музею робить акцент на ньому як злочині геноциду, характеризує його як наслідок утілення нацистами расової політики, в основу якої лягли крайні прояви ксенофобії, нетерпимості та дискримінації за етнічною ознакою. Голокост інтерпретується як крайній прояв зневаги до прав людини, порушення всіх свобод. На його прикладі в музеї артикулюється і проблема еволюції пам'яті, комеморативних практик, політики пам'яті. За допомогою тренінгів, медійних та експозиційних проєктів, присвячених Праведникам народів світу, музей намагається продемонструвати відвідувачам виняткову важливість збереження гуманної поведінки в умовах екстремі. Основним завданням усіх музейних практик, пов'язаних із Голокостом, є включення історії цієї трагедії до історичної пам'яті населення України про Другу світову війну як невід'ємної її частини.

Джерела та література:

1. Alba A. *The Holocaust Memorial Museum: Sacred Secular Space* / A. Alba. – New York: Palgrave Macmillan, 2015. – 264 p.
2. Brandon R., Lower W. *The Shoa in Ukraine: history, testimony, memorialization* / R. Brandon, W. Lower. – Bloomington: Indiana University Press, 2008. – 394 p.
3. Paver C. *Exhibiting the Nazi Past: museum objects between the Material and Immaterial* / C. Paver. – Palgrave Macmillan, 2018. – 304 p.
4. Аккерман Г., де Лара Ф. Україна, Європа і пам'ять про Голокост [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/01/25/153584/>. – Назва з екрана.
5. Бабин Яр: Історія і пам'ять / За ред. Владислава Гриневича, Павла-Роберта Магочія. – Київ: Дух і Літера, 2016. – 352 с.
6. Вайдакер Ф. Загальна музеологія: посібник / Вайдакер Ф. – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.
7. Історична пам'ять про війну та Голокост: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 28–30 вересня 2012 р.: Статті та повідомлення. – Дніпропетровськ: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2013. – 260 с.
8. Капральський С. Музей табору Аушвіц-Біркенау як поліфонічний ландшафт пам'яті / С. Капральський // Голокост і сучасність. Студії в Україні та світі. Науковий часопис. – 2015. – Вип. 1(13). – С. 75–108.
9. Круглов А., Уманський А. Бабий Яр: жертви, спасителі, палачи / А. Круглов, А. Уманський. – Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2019. – 280 с.
10. Мицель М. Запрет на увековечение памяти как способ замалчивания Холокоста: практика КПУ в отношении Бабьего Яра / М. Мицель // Голокост і сучасність. Студії в Україні та світі. Науковий часопис. – 2007. – Вип. 1 (2). – С. 9–30.

11. Панич О. Навіщо нам пам'ятати Голокост? // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/01/27/7238411/>. – Назва з екрана.
12. Подольський А. Українське суспільство і пам'ять про Голокост: спроба аналізу деяких аспектів / А. Подольський // Голокост і сучасність. Студії в Україні та світі. Науковий часопис. – 2009. – Вип. 1 (5). – С. 47–59.
13. Праведники народів світу та інші рятівники під час Голокосту: приклад України у порівняльному контексті. Збірка наукових статей. – Дніпропетровськ: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2015.
14. Снайдер Т. Чорна земля. Голокост як історія і застереження. – К.: Медуза, 2015. – 400 с.
15. Щупак І. Праведники народів світу: Довідник. – Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2016. – 224 с.

© Тарас ГОРОДНЯК

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ХОЛОКОСТА В ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ МУЗЕЯ

В статті освещается просветительная работа по интерпретации темы Холокоста в образовательных проектах и экскурсионной деятельности Национального музея истории Украины во Второй мировой войне. Проанализированы акцентные моменты представления темы и охарактеризованы ключевые ценностные меседжи, которые музей ретранслирует в своей просветительной работе с темой Холокоста.

Ключевые слова: Холокост, Украина, просветительная работа, образовательные проекты, музей, политика памяти, геноцид, Вторая мировая война, права человека, экскурсионная работа, нарратив.

© Taras HORODNYAK

INTERPRETATION OF THE HOLOCAUST IN THE MUSEUM'S EDUCATIONAL WORK

The article covers the educational work for interpretation of the Holocaust thru the educational projects and excursion activity in the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. The article analyzes crucial moments for the representation of the topic and characterizes core value messages, which the museum transmits thru its educational work on the topic of the Holocaust.

Keywords: Holocaust, Ukraine, educational work, educational projects, museum, politics of memory, genocide, Second World War, human rights, excursion activity, narrative.